

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Олена Євгеніївна СОЛОВЙОВА,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінального процесу, криміналістики
та експертології факультету № 6 Харківського
національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-5625-2122>*

Загальновизнані засади та норми міжнародного права є основою кримінального процесуального статусу особи, визначаючи характер і зміст забезпечення прав і законних інтересів в рамках національної правової системи. Віднесення їх до числа передумов формування теоретичної моделі забезпечення прав і законних інтересів особи у кримінальному процесі обумовлено наступними факторами:

- 1) концептуальним значенням міжнародного права для доктрини кримінального провадження в цілому;
- 2) обов'язковістю для держав, які визнали відповідні міжнародні акти, закріплених в них засад при формуванні національної системи кримінального процесуального права;
- 3) розвитком вітчизняної науки кримінального процесу та визначенням тенденцій та перспектив вдосконалення кримінального провадження у відповідності з загальновизнаними нормами міжнародного права;
- 4) визнанням переваги загальновизнаних засад та норм міжнародного права в науковій концепції забезпечення прав та законних інтересів особи;
- 5) недопущенням відступів від загальновизнаних засад та норм міжнародного права при розробці та вдосконаленні процесуального статусу особи.

Ґрунтуючись на загальновизнаних засадах, належить проводити розробку і процесуальних засобів забезпечення прав та законних інтересів людини та громадянина, тобто змісту її статусу, та системи забезпечення щодо здійснення охорони та захисту прав учасників кримінального провадження.

Порядок кримінального провадження на території України встановлюється Кримінальним процесуальним кодексом України, який заснований на Конституції України та загальновизнаних засадах і нормах міжнародного права. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України КПК України та інших законів України [1; 2].

Ґрунтуючись на загальновизнаних засадах, належить проводити розробку і процесуальних засобів забезпечення прав та законних інтересів людини та громадянина, тобто змісту її статусу, та системи забезпечення у відношенні здійснення охорони та захисту прав учасників кримінального провадження.

Серед норм міжнародного права, які відносяться до предмета регулювання кримінального процесуального права, найбільше значення мають:

- універсальні норми, що закріплюють правовий статус людини: Загальна декларація прав людини (1948 р.); Конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950 р.); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.);

- норми, що прийняті міжнародними організаціями, які стосуються статусу окремих учасників кримінального процесу: Загальні принципи незалежності суду (1985 р.); Кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримання правопорядку (1979 р.); Декларація загальних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (1985 р.); Основні положення про участь адвокатів (1990 р.);

- норми, що стосуються статусу осіб, які піддаються кримінальному переслідуванню: Конвенція ООН проти катувань та інших жорстких, нелюдських або принижуючих гідність видів звернення та покарання (1984 р.); Звід принципів захисту всіх осіб, що затримані або ув'язнені у будь-якій формі (1988 р.);

- норми, що визначають порядок міжнародного співробітництва щодо процесуальних питань: Європейська конвенція про видачу (1957 р.); Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (1959 р.); Мінська конвенція про взаємну правову допомогу та правові відносини щодо цивільних, сімейних та кримінальних справ (1992 р.);

- рішення міжнародних організацій, а також міжнародних судів та трибуналів, рішення Європейського суду щодо прав людини, що прийняті за скаргами громадян України [3; 4; 5; 6; 7].

Зазначені норми закріплюють основні права і свободи особи, а також засади, якими повинні керуватися у своїй діяльності посадові особи при розслідуванні кримінального провадження. Ці норми мають велике значення для кримінального провадження, оскільки слугують орієнтиром для більшості держав у визначенні національної концепції кримінального провадження і складають його основу.

Наприклад, у Статуті ООН справедливість визнана підґрунтям світового порядку. У ст. 1 Статуту вказується, що метою підтримання миру та безпеки повинна досягатися відповідно до принципу справедливості. Справедливість також знайшла відображення у Загальній декларації прав людини 1948 р., в Міжнародних пактах про економічні, соціальні та культурні права, про громадянські та політичні права 1966 р., у Статуті Ради Європи 1945 р., у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та у багатьох інших міжнародних актах. Віденська декларація про злочинність і правосуддя: відповіді на виклики ХХІ століття, прийнята десятим Конгресом ООН 15 квітня 2000 р., вказала на відповідальність кожної держави за введення та підтримання справедливої, відповідальної та ефективною системи кримінального провадження [8].

Більшою мірою міжнародне співтовариство звертається до питання про правове положення особи у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим значна більшість вихідних положень присвячені саме захисту її прав та свобод. Наприклад, Загальна декларація прав людини містить декілька норм, що визначають правове положення учасників кримінального прова-

дження: ст. 7 – право на захист закону і відповідне з боку закону відношення; ст. 8 – право на ефективне відновлення в правах; ст. 9 – право на рівність при розгляді кримінального провадження, гласність та справедливість судового розгляду, незалежність та неупередженість суду; ст. 10 – презумпція невинуватості, право на захист, законність обвинувачення; ст. 11 – недоторканість приватного, особистого життя, особистості та житла; ст. 12 – право на власність [3; 8].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права дає ще більш розширене уявлення про права осіб, що втягуються у кримінальні процесуальні відношення. Так, у ст. 9 передбачається право на свободу та особисту недоторканість, що має прояв у тому, що ніхто не може бути підданий безпідставному арешту або триманню під вартою. Обов'язково виконання правил тримання під вартою, що закріплені в законі. Також тут передбачено право кожного, підданого незаконному арешту на компенсацію. У ст. 14 вказується право на рівність перед судом, презумпції невинуватості, право користуватися рідною мовою, право запрошувати захисника та т.і. У ст. 17 вказується на право кожного на особисту недоторканість, недоторканість житла, таємницю особистого життя, на честь та гідність [4].

В Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Права людини при здійсненні правосуддя» від 20 грудня 1971 р. №2858 відображається, що «Генеральна асамблея ...знову підтверджує засади, що стосуються прав людини при здійсненні правосуддя, що закріплені у ст.ст. 5, 10 та 11 Загальної декларації прав людини, а саме право не піддаватися нелюдському відношенню чи покаранню, право на справедливий та відкритий розгляд незалежним та неупередженим судом, та право вважатися невинуватим доти, доки винуватість не буде встановлена...» [8].

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29 листопада 1985 р. визначає мету щодо надання сприяння уряду та міжнародному співтовариству у їх зусиллях, що направлені на забезпечення справедливості та надання допомоги жертвам злочинів і жертвам зловживання владою та закріплює наступні положення: право на рівність; право на доступ до правосуддя та якнайшвидшу компенсацію; право знати про правові засоби компенсації та свої права у кримінальному процесі; право на отримання відповідної допомоги протягом всього судового розгляду; право особисто викладати свою думку; право на позасудове урегулювання конфлікту; право на реституцію і т.і. [5].

Аналіз цих положень дозволяє зробити висновок, що основною засадою виступає обов'язок держави створити правила про проведення розслідування та судового розгляду щодо кримінального провадження, які б відповідали тим, що проголошені міжнародним співтовариством. Перш за все, ці правила повинні враховувати основні права та свободи особи, однак принципове значення має і сукупність основних прав і свобод особи, які зобов'язані визнавати.

Так, відповідно до п. 25 ст. 3 КПК України учасники кримінального провадження це - сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя

особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник [2]. Зміст цієї статті вказує, що до їх кола закон відносить не тільки осіб, що втягуються у кримінальне провадження, але і самих суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, тобто посадових осіб та органи, що розслідують кримінальне провадження та ведуть судовий розгляд.

У сучасних умовах з'ясування змісту статусу учасників кримінальних процесуальних правовідносин має важливе значення (практичне, юридичне, соціальне) для визначення засобів та способів захисту прав та законних інтересів особи та громадянина [9, с. 63]. Поява у кримінальному провадженні того чи іншого учасника в теорії кримінального процесу пов'язують з початком здійснення захисту їх прав і законних інтересів тощо.

Звідси, статус суб'єкта кримінальних процесуальних відносин складається з сукупності процесуальних прав, що передбачені законом. Процесуальні права удосконалюють матеріальні права [10, с. 250], що не входять до змісту процесуального статусу особи, при цьому процесуальні права надають можливість учаснику кримінального провадження захищати матеріальні права, що визначаються з можливості захищати відповідні права особи і законні інтереси.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* від 23 липня 1996 року, № 30. – Ст.141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 18 вересня 2020р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (Дата звернення: 14.12.2020).
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. К., 1992. С. 18–24.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. К., 1992. С. 36–62.
5. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступления и злоупотребления властью. *Советская юстиция*. 1992. № 9 - 10. С. 39-40.
6. Венская декларация о преступности и правосудии: ответы на вызовы XXI века. // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. К., 2002. 293 с.
7. Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року) // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам – Київ, 1996. С. 12–17.
8. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. / Упоряд. Т. Яблонської. К., 1999. 342 с.
9. Слінько С. В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності: Монографія. Харків. 2003. 282 с.
10. Король В. В., Юрчишин В. Д. Сутність категорії «учасник кримінального провадження» в науці кримінального процесуального права. *Право і суспільство*. К., 2018. № 6. С. 245-253.